

DİVÂNÜ LÜGATİ’T-TÜRK’TE GERÇEK ANLAMLILIK DÜZLEMİNDE BETİMLEYİCİ DUYGU GÖSTERGESİ OLARAK MUTLULUK*

Nigâr Oturakçı
Çukurova Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
nigaroturakci@hotmail.com

ÖZET

Dilde bir duyguyu ifade edebilmenin iki yolu vardır. Duygu, konuşanın ses tonuna, sözlerindeki vurguya ya da ünlemlere bakılarak konuşanın içinde bulunduğu duygu durumunun anlaşıldığı *anlatımsal duygu göstergeleri* ile ifade edilebilir, bunun yanında söz varlığı içindeki kavramların kullanılmasıyla *betimleyici duygu göstergelerinden* yararlanılarak da duygunun ifade edilmesi mümkündür. Temel duygu göstergelerinden olan “mutluluk”, istenilen bir şeyin gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkan olumlu bir duygudur. Bu çalışmada, “mutluluk” duygusunun ifade edilmesinin geçmişten günümüze yaşadığı değişimi görmek amaçlanarak Divânü Lügati’t-Türk’teki betimleyici duygu göstergeleri incelenecektir. Eserde, betimleyici duygu göstergelerinden *gerçek anlamlı* hangi *temel* ya da *alt duygu ifadelerinden* yararlanıldığına bakılacaktır.

Anahtar Sözcükler: mutluluk, betimleyici duygu göstergesi, gerçek anlamlılık, Divânü Lügati’t-Türk.

HAPPINESS IN LITERALITY AS DESCRIPTIVE EMOTION WORDS IN DIVANU LUGATI’T-TURK

ABSTRACT

In languages, there are two ways to state the emotion. Emotion can be expressed with tone, stress or exclamation, which is defined as expressive emotion words, besides it is possible to express by using concepts in vocabulary, which is defined as descriptive emotion words. Happiness, one of the basic emotion terms, is a positive emotion. If something happened which is desired, happiness occurs. In this study, our aim is to determine alteration of happiness from past to present and to analyse descriptive emotion words in Divanu Lugati’t-Turk. In this book, it will be researched basic or nonbasic literal emotion words.

Key Words: happiness, descriptive emotion words, literality, Divanu Lugati’t-Turk.

* Bu çalışma, 20-22 Ekim 2011 tarihleri arasında, Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün düzenlediği *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu*’nda bildiri olarak sunulmuştur.

I. Giriş

Duygu, Türkçe Sözlük (2005)'te, “duyularla algılama, his; belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim; önsezi; ahlâkî, estetik vb. şeyleri değerlendirme, onlara bağlanma yeteneği; kendine özgü bir ruhî hareket ve hareketlilik” olarak tanımlanmaktadır.

Duygu, psikoloji alanının sıkça üzerinde durduğu kavramlardan biri olmasına rağmen, kavramın tanımı konusunda bir birlik sağlanamamıştır. Yapısında birbirinden farklı unsurlar bulundurması sebebiyle, *duygu* olgusunun net bir tanımı psikologlarca yapılamamıştır (Çetinkaya, 2006: 1).

Duygu'nun tanımı konusundaki sıkıntı, temel duyguların belirlenmesi konusunda da yaşanmaktadır. Hangi duyguların temel, hangi duyguların alt duygular olduğu konusunda farklı görüşler vardır (Çetinkaya, 2006: 7).

Bugüne kadar yapılmış olan *duygu* sınıflandırmalarına bakıldığında, temel ya da alt duygular belirlenirken, daha çok ‘duyguların nedenleri’, ‘duygu sürecindeki fizyolojik değişiklikler’ ve ‘duygunun yol açtığı davranışsal tepkiler’ dikkate alınmıştır (Çetinkaya, 2006: 12).

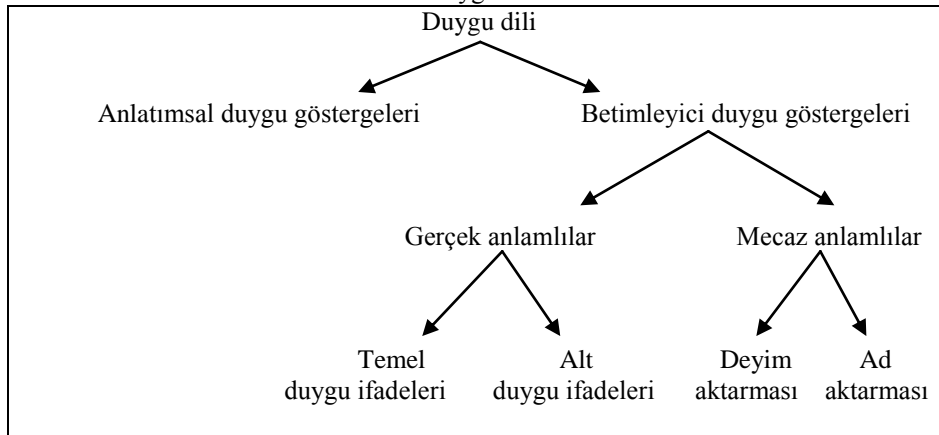
Duygu dili (emotion language) nedir?

Nörobilim uzmanı Le Doux'a göre *duygu dili*, yalnızca *korku* (fear), *kaygı* (anxiety), *dehşet* (terror), *tedirginlik* (apprehension) gibi gerçek anlamlı *duygu* göstergelerini (literal emotion words) içeren bir dildir. Le Doux, hissedilenin beyinde yarattığı değişimler ile bunun ardından verilen bedensel tepkilerin *duygu gerçekliğini* (emotional reality) verebileceğine inanarak, yalnızca bu sebeplerle oluşan göstergeleri sınıflandırmıştır. Ancak bu iddia, Kövecses'e göre dil bilimsel açıdan tatmin edici değildir (2004: xi).

Duygu dili, yalnızca var olan *duygu* gerçekliğine gönderimde bulunan gerçek anlamlı göstergelerin (literal words) bir toplamı olarak görülmemelidir; *duygu dili*, aynı zamanda *mecazi* (figurative) de olabilir. *Mecaz anlamlı duygu göstergeleriyle* de *duygu* tecrübelerimiz tanımlanabilir, yeni kullanımlar yaratılabilir (Kövecses, 2004: xii).

Kövecses'e göre (2004: 6) *duygu dili* çeşitleri aşağıda yer alan tablodaki gibidir:

Tablo 1. *Duygu Dili Türleri*

Yapılan duygu dili çalışmalarına göre *korku*, *sevgi*, *öfke* gibi binlerce duygu kavramı vardır. Sözcük ile duygu arasındaki bağıntının anlaşılması, sözcüklerin *anlatımsal* ve *betimleyici duygu göstergeleri* olup olmamasına bağlıdır. Üzüntü duyulduğunda “Ah!”, kızgınlık hissedildiğinde “Allah kahretsin!”, şaşkınlık yaşandığında “Eyyvah!” ya da rahatlık hissedildiğinde “Oh!” gibi ifadeler kullanılır. Burada, duygu, o duygunun adı kullanılmadan farklı göstergelerle ifade edilir. Bu tür göstergeler, *anlatımsal duygu göstergeleri* (expressive emotion words) olarak adlandırılır. Bunun yanında, verilmek istenen duygu, “Çok sinirlendim!”, “Senden nefret ediyorum.” ya da “Üzüldüm.” örneklerinde olduğu gibi o duygunun adı anılarak da ifade edilebilir. Bu tür kullanımlara ise *betimleyici duygu göstergeleri* (descriptive emotion words) denir. Betimleyici duygu göstergeleri, bir duyguyu hem betimler hem de o duygunun adını anarak ifade eder. Örneğin “*Seni seviyorum.*” tümcesi, hissedilene tanımladığı gibi, söz konusu duyguyu söze dökerek ifade eder (Kövecses, 2004: 2).

Betimleyici duygu göstergeleri de ikiye ayrılır. *Gerçek anlamlı* (literal) ve *mecaz anlamlı* (figurative) kullanımlar olarak sınıflandırılan bu tür göstergeler, yine kendi içlerinde alt gruplara ayrılır. Gerçek anlamlılar, *temel* ve *alt duygu ifadeleri* olmak üzere iki grupta değerlendirilir. *Öfke* (anger), *üzüntü* (sadness), *korku* (fear), *mutluluk* (joy) ve *sevgi* (love) temel göstergeler iken, *can sıkıntısı* (annoyance), *gazap* (wrath), *huşum* (rage), *haksızlığa kızma* (indignation) *öfke*'nin; *dehşet* (terror), *ani şiddetli korku* (fright) gibi duygular da *korku*'nun alt duygu ifadeleridir (Kövecses, 2004: 3).

Duyguyu ifade etme yollarından biri de mecazlı kullanımlardan yararlanmaktır. Mecaz anlamlı kullanımların, gerçek anlamlı kullanımlardan sayıca çok olduğunu öne süren bir görüş vardır. Bu tür mecazlı kullanımlar, *deyim aktarması* ve *ad aktarması* yoluyla oluşturulur (Kövecses, 2004: 4). Mecazlı kullanımlar, yoğun duyguları ifade etmede daha sık kullanılırken, daha hafif ya da yoğun olmayan duyguların anlatımı sırasında, mecaz yerine gerçek anlamlı göstergelerden yararlanır (Schnall, 2005: 29). Örneğin “*Çok sinirlendi.*” örneğinin bıraktığı etki ile “*Barut fıçısı gibi.*” örneği arasında anlam yoğunluğu bakımından bir fark olduğu görülür.

Deyim aktarması, aralarında eş değerlik ilişkisi kurulan anlamlı ögelerden birini, öteki yerine kullanma sonucu oluşan değişmece türü olarak tanımlanır. *Eğretileme*, *istiare* ya da *metafor* (metaphor) da deyim aktarması için kullanılan diğer terimlerdir (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011: 112). “*Hayatının sonbaharını yaşıyor.*” örneğinde *sonbahar* insan ömrünün yaşlılık dönemini, ölüme yakın olan kısmını anlatmak için kullanılan mecazlı bir kullanım örneğidir. “*Adam sinirinden köpürdü.*” örneğinde aşırı derecedeki kızgınlık anlatılmaya çalışılır ve buradaki mecazlı kullanım, “*Öfke bir sıvıdır.*” düşüncesiyle kurulur.

Benzetme amacı gütmeksizin tümce ya da dizimde bulunan ögeler arasında bütün-parça, neden-sonuç, genel-özel, somut-soyut ilişkiler kurulması yoluyla oluşan değişmece türü olarak tanımlanan *ad aktarması*, *düzdeğişmece*, *mecaz-ı mürsel* ya da *metonomi / metonimi* (metonymy) terimleriyle de karşılanır (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011: 106). Örneğin *ölmek* yerine *göçüp gitmek* ya da *sinema* yerine *beyaz perde* denildiğinde ad aktarımı yapılmış olur.

Mutluluk Duygusu

Bayram Çetinkaya, *mutluluk* duygusunu, “insanın beklediği veya beklemediği iyi bir şeyin (şeylerin) olması, bir sıkıntıdan kurtulma, çevresindeki birçok olayın lehinde gerçekleşmesi, bütün isteklerinin karşılanması, çevresinde iyi, üstün bir duruma gelme gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkan olumlu duygu” olarak tanımlar (2006: 41).

Shaver ve arkadaşları, “Duygu Bilgisi: Prototipik bir yaklaşım” başlıklı yazılarında *korku*, *üzüntü*, *öfke*, *mutluluk* ve *sevgi* temel duygularının prototipik incelemesini yapmışlardır. Her bir duygunun sebepleri ve hissedilenin sonucunda bedendeki değişimlerin verildiği tablolar oluşturulmuştur. *Mutluluk* duygusunun analizinin yapıldığı tablolardan ilkinde göre, “görevde başarıya ulaşma; arzu edilen bir şey ya da sonuç elde etme; itibar görme ve övgü kazanma; çaba harcanılan bir şeyi elde etme; beklentilerin üstünde bir durumla karşılaşma; bir sürprizle karşılaşma; yüksek derecede memnuniyet verici bir durumda olma; kabul edilme, ait olma; sevgi ve beğeni görme” gibi sebeplerle *mutluluk* duygusu yaşanır. İkinci tabloda ise *mutluluk* duygusunun bedende yarattığı değişimler ve görünüşleri verilmiştir. Buna göre, *mutluluk* duygusunu hisseden kişinin manevi açıdan “başkalarına karşı dostane ve nazik olma; başkaları için hoş şeyler yapma; başkalarına güzel duygularını iletme; başkalarını iyi hissettirecek duyguları paylaşma; insanları kucaklama; çevreye olumlu bir bakış açısıyla yaklaşma ve sadece iyi yönleri görme; kaygıya ve sıkıntılara karşı dayanıklı olma, sağlam ve güçlü hissetme” gibi özellikleri yaşadığı gözlenmiştir. Bunun yanında mutlu kişi, “kıkır kıkır gülme, kahkaha atma; heyecanlanma; fiziksel olarak hareketli olma; yaşam dolu, fıkır fıkır olma; zıplayıp durma; olumlu şeyler söyleme; sesin istekli ve heyecanlı olması; konuşkan olma, çok konuşma; gülme; parlak, pembeleşmiş yüz” gibi fiziki değişimler yaşar (Shaver, 1987: 1078).

Bu çalışmada, *mutluluk* duygusunun ifade edilmesinin geçmişten günümüze yaşadığı değişimi görmek amaçlanmıştır. Türk dilinin söz varlığını ortaya koyan ve ilk ansiklopedik sözlük niteliği taşıyan Divânü Lügati't-Türk, bu amaç doğrultusunda bize kaynaklık edecektir. Çalışmamızda, DLT'deki betimleyici duygu göstergeleri incelenerek, bu göstergelerden *gerçek anlamlı* hangi *temel* ya da *alt duygu ifadelerinden* yararlanıldığına bakılacaktır.

Yapılan dizin incelemesi sonucunda, DLT'de geçen *mutluluk* göstergeleri tespit edilmiş ve söz konusu göstergeler, 12 başlık altında verilmiştir: *bağram* ve türevleri, *kanig*, *katgur-* ve türevleri, *komuş-*, *kop* ve türevi, *könül* ve türevleri, *kuç-* ve türevleri, *kut* ve türevleri, *kül-* ve türevleri, *oxşa-* ve türevleri, *öp-* ve türevleri, *sewin-* / *sewün-* ve türevi. İnceleme bölümünde, DLT'de kullanılan *mutluluk* göstergelerinin tespitiyle birlikte, tümce örnekleri verilmiş ve Türkiye Türkçesindeki kullanımlarıyla kıyaslanmıştır.

II. İnceleme

1. bağram ve türevleri: Türkiye Türkçesinde millî ya da dinî bakımdan önemi olan gün(ler) için kullanılan *bayram* sözcüğü, aynı zamanda “sevinç, neşe” duygularını ifade etmek için de kullanılan bir duygu göstergesidir. Günümüzde, çok sevindiğini ifade etmek için *bayram et-* / *bayram yap-* ya da *düğün bayram et-* birleşik eylemleri kullanılır. Bunun yanında “sevinç yaşanan gün”ü ifade etmek için *bayram günü*, “neşeli, sevinçli bir ortam”ı tanımlamak için *bayram havası* ya da *bayram yeri*, ortamın neşeli, sevinçli bir duruma geldiğini anlatmak için *bayram havası es-* deyimini kullanılır.

DLT'de "bayram, sevinç ve eğlence günü, halk arasında gülme ve sevinme" anlamında yine *bağram*¹ kullanılmıştır. Günümüz Türkçesinde olduğu gibi o dönemde de yardımcı eylemlerden yararlanılarak "sevinmek" anlamında *bağram kıl* kullanılmıştır. Bu dönemde ayrıca *bağram yer* kullanımı da vardır. Kâşgarlı Mahmud bir yerin ışıklarla ve çiçeklerle bezendiğinde, 'gönül açan bir yer'e dönüştüğünü ve o yerin *bağram yer* olarak adlandırıldığını dile getirmiştir (DK I, 359).

yigitlerig işlatu / yıgaç yemiş ırgatu / kulan keyik awlatu / bağram kılıp awnalım "Gençleri çalıştırarak, (onlara) ağaç (ve) meyve silkeleterek, yaban eşeği (ve) geyik avlatarak bayram edip sevinelim" BA I, 263; DK I, 226

2. kanıg: Türkiye Türkçesinde kullanılmayan *kanıg*, DLT'de "sevinç" anlamıyla kullanılan bir mutluluk göstergesidir.

tutçı yağar bulıtı / altın tamar arıg / aksa anıñ akını / kandı menig kanıg "Onun bulutu durmadan yağar, halis altın damlar; onun seli (bize doğru) akarsa sevince kanarım." BA I, 376, 377; DK I, 289

bardı közüm yarukı / aldı özüm konukı / kanda erinç kanıkı / amdı udın oğgurur "Gözümün nuru gitti, canımı aldı (onun gitmesiyle ruhum da birlikte gitti). Nerede o dileğine eren? Şimdi beni uykudan uyandırır (gözüme uyku girmez)." BA I, 46, 47; DK I, 95

3. katgur- ve türevleri: Türkiye Türkçesinde *katıl-* eyleminin anlamlarından biri "aşırı derecede gülme, ağlama, gıdıklanma, korkma vb. tepkiler sırasında, solunum kaslarının kasılmasından dolayı soluk kesilmek"tir. Aynı eylemle kurulan *katıla katıla gül-* deyimini "aşırı derecede gülmek" anlamına gelir.

DLT'de "gülerek katılmak" anlamıyla kullanılan *katgur-* ile bu eylemden türeyen *katurgan* "çok sevinen, sevinçli, çok gülen" sözcükleri yer almaktadır.

könli köyüp kanı kurıp ağız açıp katgurur / sızguralır üdigler essiz yüzi burkurar "Kalbi yanıp, kanı kuruyarak ağzını açarak katılır; sevda onu sarartır, solgun yüzünü buruşturur. (Aşık, halkın yanında ağzı açılasya güler ama kalbi yanıktır, kanı kurumuştur. Aşk onu eritmek üzeredir. Yazık onun solmuş çehresine.)" BA II, 188; DK II, 56

er katgurdı "Adam katılasya güldü." BA II, 201; DK II, 63

bu er ol üküş katurgan "Bu adam çok sevinçli, gülen kişidir." BA I, 516, 517; DK I, 380

¹Clauson, sözcüğün Karahanlıcada *bağram* biçiminde kullanıldığını belirtir (1972: 308).

Oğuzcada *bayram* biçiminde kullanılan sözcük, Kâşgarlı Mahmud'a göre *bağram*'dan bozularak bu biçimi almıştır (DK I, 359; DK II, 241).

Atalay, sözcüğün ayrıca Brockelmann tarafından *bayram*, *bağram* şeklinde alındığından söz eder (DLT III, 176).

Katgur- eyleminin *kül-* ile birlikte kullanımına da bu dönemde tanık olunmuştur.

er külüp katgurdu “*Adam gülererek katıldı.*” BA II, 192; DK II, 58

4. komış-: DLT’de “işe neşe ile koyulmak” anlamının verildiği sözcük, Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

olar işka komışdı “*Onlar neşevle işe koyuldular.*” BA II, 111; DK II, 20

5. kop ve türevi: Sözcük, “sevinçten, korkudan veya oyun için bulunduğu yerde havaya doğru fırlamak” anlamında *hopla-* eyleminde kullanılır. Bunun yanında, sözcüğün “bir durum ya da bir şey karşısında birden heyecanlanmak” anlamıyla *içi hop et-* ya da *içi hopla-* deyimlerinde yaşadığı görülür.

DLT’de *kop* için “sevinç, ferah, hop” anlamı verilmiştir (BA IV, 70), sözcüğün *kıl-* yardımcı eylemiyle birlikte kullanımı da söz konusudur. *Kop kıl-* “sevinmek, ferahlamak, içi hop etmek” anlamında bir mutluluk göstergesi olarak bu dönemde karşımıza çıkar.

ol meni körtüp kop kıldı “*O, beni görünce sevindi, hop etti.*” BA III, 119; DK II, 208

6. gönül ve türevleri: Türkiye Türkçesinde *gönül* biçiminde yer alan sözcük, “sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. kalpte oluşan duyguların kaynağı” anlamındadır. *Gönül* ile kurulan ve mutluluk göstergesi olarak düşündüğümüz kullanımların, aşağıda da görüleceği gibi daha çok mecaz anlamdan yararlanılarak kurulduğu görülür:

gönül aç- “insanın iç sıkıntısını gidermek, iç açmak”, *gönül / gönlünü al-* / *hatır al-* “sevindirmek, kırılan bir kimseyi güzel davranışla hoşnut etmek”, *gönül okşa-* “birini hoş bir söz veya davranışla sevindirmek, iltifat etmek”, *gönlünü eğle-* “mutlu, neşeli vakit geçirmek”, *gönlünü gör-* “gönlünü hoş etmek, birisinin istediğini yerine getirerek onu memnun, hoşnut etmek”, *gönlünü (hatırını) hoş et-* “birinin dileğini yerine getirerek onu sevindirmek”, *gönlünü yap-* / *et-* “birini razı ve hoşnut etmek”, *gönül ferahlığı* “iç rahatlığı, dertsizlik”, *gönül hoşluğu* “rahat ve huzurlu olma”, *gönül rahatlığı* “iç rahatlığı, iç huzuru, baş dinçliği, huzur”.

Türkiye Türkçesinde *gönül*’ü içeren bu mecazlı zengin kullanım, DLT’de de karşımıza çıkar. DLT’de *könül* “gönül, kalp, yürek; anlayış” sözcüğü, *könül açıl-* gönlü açılmak, ferahlamak”, *könül kayna-* “gönlü coşmak, kaynamak”, *könül sağ bol-* “gönlü açılmak, insanın iç sıkıntısını gidermek, iç açmak” ve *könül tun bol-* “iç rahat etmek, gönlü rahat etmek” gibi kullanımlar içinde yer alır².

könül açıldı “*Gönül açıldı, ferahladı.*” BA I, 194; DK I, 192

könlüm añar kaynayu / içtin añar oynayu / keldi maña boynayu / oynap mini argurur “*Gönlüm ona kaynıyor (gönlüm coşuyor), içeride onunla oynasırken. Bana kurularak (böbürlenerek) geldi, oynayarak beni yoruyor.*” BA I 225, 226; DK I, 208

² Prof. Dr. Zafer Önler’in, *könül* sözcüğünün Eski Türkçeden günümüze geçirdiği anlam değişimlerini ortaya koyduğu çalışmasını burada anmak gerekir (2007: 1297-1307).

erdi oza erenler / erdem begi bilig tag / aydı üküş ögütler / könlüm bolur añar sag “Geçmişte fazilet beyi, bilgi dağı gibi adamlar vardı; söz söyler, öğüt verirlerdi. Onlara gönlüm açılır.” BA I, 89; DK I, 123
könlü tun boldı “İçi rahat etti, gönlü rahat etti.” BA III, 137; DK II, 218

7. kuç- ve türevleri: Türkiye Türkçesinde *kucakla-* biçiminde kullanılır. Sevilenin, özlenenin kollarla sarılıp göğüs üzerine bastırılmasıyla gerçekleşen bu eylem, bir mutluluk göstergesi olarak değerlendirilebilir. *Mutluluk* duygusunun paylaşımı sonucu, beden devinimlerinden sayılabileceğini düşündüğümüz *kucakla-* eyleminden türeyen *kucaklat-*, *kucaklaş-* ve *kucaklaşma* da Türkiye Türkçesinde kullanılır.

DLT’de söz konusu eylem *kuç-* “kucaklamak” biçiminde kullanılmıştır. Bu eylemden türeyen *kuçtur-* “kucaklatmak” ve *kuçuş-* “kucaklaşmak” eylemleri ile *kuçuş* “kucaklaşma” adı (BA I, 369; DK I, 284) da vardır.

ol mini kuçdı “O beni kucakladı.” BA II, 5; DK I, 389
ol meni kuçturdı “O beni kucaklattı.” BA II, 189; DK II, 57
ol meniğ birle kuçuşdı “O, benimle kucaklaştı.” BA II, 92; DK II, 11
nelük añar biliştim / kuçsup takı kawuştum / tüzünlükün kayıştım / alktı meniğ yayımı “Niçin onunla tanıştım, kucaklaşip kavuştum, yumuşaklıkla kayırdım, benim yazımı (yaz günlerimi) öldürdü.” BA III, 188, 189; DK II, 247

8. kut ve türevleri: Türkiye Türkçesinde “devlet idaresinde güç, yaratıcılık ve yetki bakımından sahip olunan üstün güç; mutluluk; ilahi bir kaynaktan gelen rahmet, bereket” anlamlarının verildiği *kut*, kök biçiminde kullanılan bir sözcük değildir, *kutla-*, *kutlu*, *kutlula-*, *kutsa-*, *kutsal* gibi sözcük gövdelerinin kökünde yer alır. Sözcüğün mutluluk ile ilgili anlamları içeren kullanımları, *kutla-* “mutlu bir olaya sevinildiğini söz, yazı veya armağanla anlatmak, tebrik etmek”, *kutlu* “uğur getirdiğine inanılan, uğurlu, ongun, mübarek”, *kutlula-* “kutlamak”tır.

DLT’de, “uğur, devlet, baht, talih, saadet” anlamlarının verildiği *kut*’un Türkiye Türkçesinden farklı olarak sıkça kök biçimindeki kullanımına rastlanır.

yıglap uğu irtedim / bagrım başın kartadım / kaçmış kutug istedim / yağmur kepi kan saçar “Arkasından ağlayarak bozuldum, bağrımın yarasını deştim, giden saadeti aradım, gözüüm yağmur gibi kan saçar.” BA I, 272; DK I, 231. BA I, 85, 384; DK I, 121, 294, BA I, 92; DK I, 126, BA I, 164; DK I, 175, BA I, 200; DK I, 195, BA II, 177; DK II, 354, BA II, 229; DK II, 76

DLT’de *kut* adıyla kurulan, *mutluluk* duygusunun verildiği eylemler, adlar ve ikilemeler de vardır: *kut al-* / *kutal-* “mesut olmak”; *kutan-* “kutlu olmak, ulu nasipli olmak”; *kutat-* “kutlu olmak, baht ve devlet sahibi olmak”; *kutlug* “kutlu”; *kut bul-* “baht bulmak”; *kut kıw / kuw* “talih, baht, devlet, saadet”

kutaldı er “Adam mesut oldu / saadet buldu.” BA II, 121; DK II, 25
kutandı neş “Nesne kuvvetli oldu, ulu nasipli oldu.” BA, II, 154; DK II, 40
er kutattı “Adam kutlu oldu. (Adam baht ve devlet sahibi oldu.)” BA II, 299; DK II, 113

kışka anun kelse kalı kutlug yay / tün kün keçe alkınur ödleg bile ay “Kutlu yaz geldiğinde kış için hazırlan; gece gündüz geçerek ay ile zaman tükenir.” BA I, 82; DK I,

119, BA I, 413; DK I, 314, BA I, 463; DK I, 347, BA I, 464; DK I, 348, BA III, 60; DK II, 180

ulugni uluglasa kut bulur “Birisi ihtiyara saygı gösterirse *uğur ve devlet bulur.*” BA I, 304 ; DK I, 248. BA I, 508; DK I, 375, BA II, 122; DK II, 25

kut kuwig berse idim kuluğa / künde ışi yükseben yokar agar “Tanrım bir kuluna *kutululuk ve ululuk* verirse her gün onun işi yükselir.” BA I, 320; DK I, 257. BA I, 301; DK I, 246

9. kül- ve türevleri: Türkiye Türkçesinde *gül-* biçiminde yer alır. Türkçe Sözlük’te “hoşuna veya tuhafına giden olaylar, durumlar karşısında, genellikle sesli bir biçimde duygusunu açığa vurmak; mutlu, sevinçli zaman geçirmek, eğlenmek, hoşça vakit geçirmek” anlamı verilen *gül-* eyleminin türemiş biçimleri de mevcuttur. Söz konusu eylem köküyle kurulan ve birer mutluluk göstergesi olarak düşünülen eylemler, adlar ve deyimler aşağıda verilmiştir:

güldürücü “güldürme özelliği olan şey; gülmeyi sağlayan, gülmeye yol açan, komik”, *gülme* “gülmek işi; kahkaha”, *güldürme* “güldürmek işi”, *güldür-* “gülmesine sebep olmak”, *güleç* “her zaman gülümseyen, mütebessim”, *güle güle* “gülerek; mutlu, güzel günlerde uğurlama için kullanılan seslenme sözü; ‘üzüntüsüz bir hayat sürerek, gönül ferahlığı ile (giy, otur, kullan, büyüt...)’ anlamında bir iyi dilek sözü”, *güleğen* “güler yüzlü, çok gülen kimse”, *güle oynaya* “sevinerek, neşe ile”, *gülmekten kırıl- / katıl-* “aşırı derecede gülmek”, *gülücük* “çocuk gülümsemesi, gülümseme, tebessüm”, *gülümseme* “hafifçe gülme, tebessüm”, *gülümse-* “güler gibi olmak, hafifçe gülmek”, *gülümser* “hafifçe gülümseyen, sevimli”, *gülümseyiş* “gülümsemek işi veya biçimi”, *gülüp oyna-* “neşeli, sevinçli, keyifli, güzel vakit geçirmek / gülüp söylemek”, *gülüş* “gülme işi ve biçimi”, *gülüşme* “gülüşmek işi”, *gülüş-* “karşılıklı ve birlikte gülmek, birlikte şakalaşmak”, *gözlerinin içi gül-* “çok sevindiği yüzünden, gözlerinden belli olmak”, *için için gül-* (veya *gülümse-*) “belli etmeden, gizli gizli gülmek”, *yüzü gül-* “sevinci yüzünden belli olmak; feraha kavuşmak”, *yüzünü güldür-* “birini mutlu etmek, birine iyilik etmek”.

Eylem, DLT’de *kül-* biçiminde yer alır. Bu eylemden türeyen ve mutluluk göstergesi olduğunu düşündüğümüz eylem ve adlar da vardır: *külgen* “daima gülen”, *külgü* “gülüş, gülme”, *külgüçi* “gülen”, *külsirgen* “gülümseyen”, *külsir-* “gülümsemek, gülümser görünmek”, *kültür-* “güldürmek”, *külümsin-* “gülümsemek, güler görünmek, gülümsemek”, *külünç* “gülünç” (BA III, 374, DK II, 341), *külüş-* “gülüşmek”.

külse kişi atma anar örter küle / bakkıl anar edgülükün agzın küle “Sana karşı *gülen* bir kimsenin yüzüne sıcak kül atma, ona yüzün *gülerek* iyilikle bak.” BA II, 26; DK I, 400, BA II, 26; DK I, 400, BA I, 129; DK I, 152, BA II, 35; DK I, 404, BA II, 65; DK I, 414, BA II, 192; DK II, 58, BA II, 249; DK II, 86

külgen er “çok gülen er” BA II, 54; DK I, 410

yay yaruban ergüzi / aktı akın munduzı / tugdı yaruk yulduzı / tiñle sözüüm külgüsüz “Bahar giderken erimiş olan karlar coşkun seller gibi aktı, tan yıldızı doğdu, sözüümü *gülmeden* dinle.” BA I, 96; DK I, 128

külgüçi er “gülen adam” BA II, 51; DK I 409

külsirgen er “daima gülümseyen adam” BA II, 256; DK II, 90

er külsirdi “Adam *gülümser* göründü.” BA II, 196; DK II, 60

ol meni kültürdi “O beni *güldürdü.*” BA II, 195; DK II, 60

ol maña külümsindi “O kendisini bana güler gösterdi.” BA I, 20; DK I, 78. BA II, 259, 260; DK II, 91

boğun kamug külüşdi “Halk hep gülüştü.” BA II, 110; DK II, 20

10. okşa- ve türevleri: Türkiye Türkçesinde *okşa-* eyleminin ilk anlamı “sevgi, şefkat belirtisi olarak elini bir şeyin üzerinde yavaş yavaş gezdirmek veya ona hafifçe vurmak”tır. Mecaz anlamlı kullanım içinde ise “bir kimseyi hoşnut etmek” anlamına gelen *okşa-*, *mutluluk* duygusunu yansıtan bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Türkiye Türkçesinde *okşayıcı* “hoşa giden, gönül alan”, *gönül okşayıcı* “hoşa giden”, *gönül okşa-* “birini hoş bir söz ve davranışla sevindirmek, iltifat etmek” gibi mecaz anlamlı kullanımlarda yer alır.

DLT’de *okşa-* biçiminde yer alan eylem “okşamak, şakalaşmak, oynaşmak” anlamlarındadır, *okşançığ* “okşamaya değer” türetimi de bir mutluluk göstergesi olarak bu dönemde kullanılmıştır.

men anı okşadım “Ben onu okşadım. (Onunla şakalaştım, oynadım).” BA I, 282; DK I, 236

kuş balası kusınçığ, ıt balası okşançığ “Kuş yavrusu kusunç ve iğrençtir, köpek yavrusu görünüşte ele alıp oynayacak kadar güzeldir.” BA III, 232; DK II, 270

11. öp- ve türevleri: Türkiye Türkçesinde “sevgi, saygı, bağlılık, teşekkür belirtmek amacıyla dudaklarını bir şeye veya birine değdirmek” anlamının verildiği eylem, *öptür-*, *öpüş-*, *öpüş* türetimlerinde görülür. Sözcük ayrıca, *öpüp başına koy-* kullanımı içinde de yer alır. *Öpüp başına koy-*, bir saygı ifadesidir ve “bir şeyi memnuniyetle karşılamak, saygıyla karşılamak, bir şeye saygı duymak” anlamında kullanılır.

DLT’de söz konusu eylem, yine aynı anlam ve biçimde kullanılır. Kök kullanımının dışında, DLT’de *öpse-* “öpmek istemek”, *öptür-* “öptürmek”, *öpüş* “öpüş (iki kişi arasında)” (BA I, 60; DK I, 103) ve *öpüş-* “öpüşmek” türevlerine de rastlanır.

ol meni öpdü “O beni öptü.” BA I, 163; DK I, 235

men anı öpsedim “Ben onu öpmek istedim.” BA I, 275; DK I, 232. BA I, 280; DK I, 235

ol anı öptürdü “O onu öptürdü.” BA I, 217; DK I, 204

ol meniğ birle öpüşdi “O benimle öpüştü.” BA I, 180; DK I, 185

12. sewin- / sewün- ve türevi: Türkiye Türkçesinde *sev-* eylemi “sevgi ve bağlılık duymak; birine sevgiyle bağlanmak, gönül vermek” anlamında kullanılır. Bu eylemden *sevinç* “istenen veya hoşa giden bir şeyin olmasıyla duyulan coşku”, *sevincinden ağzı kulaklarına var-* “çok sevinmek”, *sevinçten (havalara) uç-* “çok sevinmek”, *sevinç yaşları (veya gözyaşları) dök-* “sevinçten ağlamak”, *sevin-* “sevinç duymak” eylem ve deyimleri türetilmiştir. *Sev-* eyleminin yukarıda verilen anlamıyla türetilen kullanımları dışında, “okşa-” anlamına da geldiği görülür.

DLT’de *sew-* “sevmek” eylem kökünden *sewinç* “memnun olma, sevinç”, *sewin-* / *sewün-* “sevinmek” türetilmiştir.

üküş sewinç bulsa katıg oxsinur “Çok sevinen yaman pişman olur. (Çok sevinen kimse bu yüzden daha şiddetli kaygıya düşer.)” BA III, 373; DK II, 340. BA III, 374; DK II, 342, BA III, 377; DK I, 75

ottuz içip kakralım / yokar kopup sekrilim / arslanlayu kökrelim / kaçtı sakınç sewnelim “Üçer kez içip haykırılım, yukarı kopup zıplayalım, arslan gibi kükreyelim. Sakınacak şey gitti, *sevinelim*.” BA I, 142; DK I, 162. BA I, 100; DK I, 131, BA I, 285; DK I, 287, BA I, 419; DK I, 318, BA II, 153; DK II, 39, BA II, 268; DK II, 96, BA III, 87; DK II, 192, BA III, 159; DK II, 230

III. Sonuç

Yapılan inceleme sonucunda, DLT’de 12 başlıkta topladığımız, gerçek anlamlı betimleyici mutluluk göstergesi olduğu tespit edilmiştir. Göstergeler, DLT’den alınan tümcelerle tanımlanmış ve Türkiye Türkçesindeki kullanımlarıyla kıyaslanmıştır. Buna göre, kimi kullanımların *mutluluk*’u hissetmekle ilgili olduğu, kimi kullanımların da *mutluluk*’u hissederken ya da bu duygunun ardından bedende açığa çıkan eylemlerle ilgili olduğu görülmüştür.

Tablo 2.

Duygusal	Bedensel
<i>badram</i> ve türevleri	<i>katgur-</i> ve türevleri
<i>kanığ</i>	<i>kuç-</i> ve türevleri
<i>kop</i> ve türevi	<i>komiş-</i>
<i>könül</i> ve türevleri	<i>kül-</i> ve türevleri
<i>kut</i> ve türevleri	<i>oxşa-</i> ve türevleri
<i>sewin-</i> / <i>sewün-</i> ve türevi	<i>öp-</i> ve türevleri

DLT’deki betimleyici mutluluk göstergeleri gerçek anlamlılık bakımından değerlendirilmiştir, eserdeki mecazlı kullanımlara (ad aktarması ya da deyim aktarması) yer verilmemiştir. Ancak, 12 başlıkta topladığımız göstergelerden *könül* ve türevleri’nin mecazlı olduğu dikkatimizi çekmiştir.

Gerçek anlamlılık düzleminde değerlendirilen göstergelerden *kanığ*, *sewin-* / *sewün-* ve türevi ile *kül-* ve türevleri temel duygu ifadeleridir. Tespitimiz içinde geriye kalan 9 mutluluk göstergesinin alt duygu ifadelerinden olduğu düşüncesindeyiz.

Kısaltmalar

BA = *Divanü Lûgat-it-Türk*, Besim Atalay Çevirisi (BA I, 1. cilt; BA II, 2. cilt; BA III, 3. cilt; BA IV, 4. cilt için kullanılmıştır.)

DK = *Dîwân Luğat at-Turk*, R. Dankoff, J. Kelly Çevirisi (DK I, 1. cilt; DK II, 2. cilt; DK III, 3. cilt için kullanılmıştır.)

DLT = *Divanü Lûgat-it-Türk*

Kaynaklar

Atalay, Besim (2006), *Kâşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri) Cilt I*, TDK Yayınları: 521, Ankara.

----- (2006), *Kâşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri) Cilt II*, TDK Yayınları: 522, Ankara.

----- (2006), *Kâşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri) Cilt III*, TDK Yayınları: 523, Ankara.

- (2006), *Kâşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin) Cilt IV*, TDK Yayınları: 524, Ankara.
- Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford.
- Çetinkaya, Bayram (2006), *Türkiye Türkçesinde Mutluluk ve Üzüntü Göstergeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dankoff, Robert - James Kelly (1982), Maḥmūd al-Kāşgarī, *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luğat at-Turk), Part I*, Harvard University Press, USA.
- (1984), Maḥmūd al-Kāşgarī, *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luğat at-Turk), Part II*, Harvard University Press, USA.
- (1985), Maḥmūd al-Kāşgarī, *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luğat at-Turk), Part III*, Harvard University Press, USA.
- İmer, Kâmile, Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Kövecses, Zoltan (2004), *Metaphor and Emotion, Language, Culture and Body in Human Feeling*, Cambridge University Press, United Kingdom.
- Önler, Zafer (2007), “Eski Türkçeden günümüze köñül>gönül kelimesinin kullanımı”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 24-29 Eylül 2000*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Saraçbaşı, M. Ertuğrul (2010), *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü I-II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Schnall, Simone (2005), “The pragmatics of emotion language”, *Psychological Inquiry*, 16, 28-31.
- Shaver, Philip, Judith Schwartz, Donald Kirson, Cary O’Connor (1987), “Emotion knowledge: further exploration of a prototype approach”, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol.52, 1061-1086.
- Türkçe Sözlük* (2005), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

